

І. М. Паска,

д. е. н., Білоцерківський національний аграрний університет

ЕФЕКТИВНІСТЬ МОДЕЛЕЙ КООПЕРАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Paska,

Dr of Economics, Bila Tserkva National Agrarian University

EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES COOPERATION MODELS

У статті розкрито аспекти виробничої кооперації у аграрному секторі економіки. У результаті проведених досліджень виявлено сутнісні аспекти взаємодій споживчої кооперації з особистими господарствами населення. Дослідження порядку функціонування постачальницько-збутових сільськогосподарських споживчих кооперативів виявило ряд недоліків у системі економічних відносин між кооперативами та їх членами.

На думку автора, на противагу посередницьким структурам, формуючи свою діяльність, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив має надавати комплексний спектр послуг.

Запропоновано концептуальні підходи до удосконалення існуючої в Україні моделі сільськогосподарського виробничого кооперативу.

The article reveals the aspects of industrial cooperation in the agricultural sector. The research has result in finding out the essential aspects of consumer cooperatives interaction with individual farms. The author has investigated the functioning of agricultural consumer cooperatives supply and marketing procedures and revealed a number of shortcomings in the system of economic relations between the cooperatives and their members.

The author believes that, an agricultural service cooperatives, while forming their activities, should provide a comprehensive range of services as opposed to intermediary structures,

The conceptual approaches to improvement of the of agricultural production cooperative model existing in Ukraine is suggested.

Ключові слова: кооперація, кооперативи, виробничі кооперативи, обслуговуючі кооперативи, аграрний сектор економіки.

Key words: cooperation, cooperatives, producer cooperatives, service cooperatives, agricultural sector of economics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування ринкової економічної системи в Україні зумовлює потребу в розвитку кооперативних відносин як важливої складової здійснення аграрних перетворень. Своєрідним каталізатором розвитку кооперативного руху в Україні стали Закони України "Про сільськогосподарську кооперацію" (1997 р.) та "Про кооперацію" (2003 р.), а також Укази Президента України "Про формування і реформування аграрного ринку" від 6 червня 2000 р. і "Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах" від 19 грудня 2000 р., ряд інших нормативно-правових актів. Законодавчо-нормативне забезпечення спрямовано на формування інфраструктури аграрного ринку, створення умов для надійного ресурсного забезпечення виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції, дієвого конкурентного підприємницького середовища в аграрному секторі економіки.

Протягом тривалого часу, з кінця 1990 років, Україною здійснюються організаційні заходи щодо створення та періодично виділяються бюджетні кошти на розвиток вітчизняних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. При цьому дискусійним залишається питання доцільності подальшого функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Всебічно висвітлювалися переваги обслуговуючої кооперації такими провідним українським економістам таким, як В.В. Гончаренко, В.В. Зіновчук, Ю.Я. Лузан, М.Й. Малік, Л.В. Молдаван та інш. Слід відмітити, що переважна більшість учених віддає перевагу саме цій популярній у світовій практиці формі сільськогосподарської кооперації. Також окрема група українських науковців досліджує проблеми розвитку сільськогоспо-

дарських виробничих кооперативів. Окремі питання організації та діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів відображають публікації М.І. Кисіля, К.М. Мельник, О.В. Ролінського та інших.

Виходячи з важливості проведених вітчизняними науковцями досліджень, слід зауважити, що наявні праці ще не в повній мірі розкривають економічну природу, показують особливості функціонування та перспективи розвитку сільськогосподарських кооперативів. Ці обставини й обумовили мету даного дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою є розкриття економічної природи кооперації в аграрному секторі економіки, специфіки її розвитку у країнах високого рівня розвитку економіки, і підготовка на цій основі пропозицій щодо удосконалення існуючої в Україні моделі сільськогосподарського кооперативу. Основою методичного інструментарію даного дослідження стали методи економічного та історичного аналізу і синтезу, що застосовуються для найбільш ефективної реалізації поставленої мети.

Завданням є дослідити сучасний стан розвитку сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів регіону, проаналізувати ефективність діяльності і економічний механізм функціонування сільськогосподарських кооперативів, а також запропонувати ряд заходів по удосконаленню внутрішніх та зовнішніх економічних відносин в діяльності сільськогосподарських кооперативів.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Матеріалом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів формування та подальшого ефективного розвитку сільськогосподарських кооперативів. Інформаційною базою дослідження стали: нормативно-правові акти України; статистичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України; статистичні дані річної та фінансової звітності агроформувань; науково-аналітичні публікації; результати особистих спостережень.

Для реалізації досягнення поставленої мети використовувалися наступні методи та прийоми досліджень: монографічний, вибірковий, порівняльний, абстрактно-логічний та інші.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

За визначенням Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" кооператив — "юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування" [1, с. 52].

Отже, кооператив є добровільною організацією юридичних і фізичних осіб для подолання тих проблем, вирішення яких невідкладне або малоефективне у разі виконання однією особою, який працює на демократичних засадах, контролюється й управляється тими, хто користується його послугами.

Зазначимо, що кооперація перебуває у постійному розвитку від простіших форм до більш досконалих. Якщо на початку кооперативного руху метою об'єднання було виживання, то нині переважають інші пріоритети, пов'язані з вигідністю функціонування у ринкових умовах. Розвиток кооперативного руху, зокрема створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, є важливою складовою процесу формування інфраструктури аграрного ринку. У процесі дослідження встановлено, що обслуговуючі кооперативи на селі створюються для залучення до ринкових відносин дрібних сільськогосподарських товаровиробників — фермерсь-

ких та особистих селянських господарств, частка яких у виробництві валової продукції сільського господарства становить відповідно 3,9 і 59,3%. Як правило, такі кооперативи надають послуги переважно своїм членам, а також іншим особам з метою здійснення ними господарської діяльності.

Як свідчить досвід, ефективна господарська діяльність різних організаційно-правових структур — виробників сільськогосподарської продукції можлива лише за достатнього рівня розвитку сервісних підприємств виробничої та соціальної інфраструктури. Тому у світовій практиці широкого розвитку набуло кооперування у сферах, що надають послуги сільськогосподарським виробникам в організації таких процесів, як збут і переробка виробленої продукції, матеріально-технічне забезпечення й інші види обслуговування виробництва через створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [2, с. 47].

Для України перспективним напрямом діяльності сільськогосподарських товаровиробників, переробної сфери та торгівлі повинна стати спільна їх діяльність на ринку, яка може набувати різних організаційно-правових форм, але обов'язково на принципах добровільності, економічної взаємовигоди, прозорості й рівності.

Слід зазначити, що крім позитивного ефекту від кооперації можуть виникнути і додаткові ризики. До таких ризиків слід віднести: ризик залежності від партнера по кооперації; ризик витоку комерційної інформації через некоректні дії партнера (партнерів) по відносинах у межах сільськогосподарської кооперації; ризик, пов'язаний із необхідністю додержання господарського законодавства іншої країни (для міжнародної сільськогосподарської кооперації), ризик, пов'язаний із виникненням квазікооперації.

Під квазікооперацією доцільно розуміти такі відносини між суб'єктами господарювання, які мають формальні ознаки сільськогосподарської кооперації, але дають не стільки соціально-економічний ефект для учасників кооперативних відносин, скільки прихований економічний ефект для окремих їх керівників і спеціалістів, обмеженого кола зацікавлених осіб.

У результаті проведених досліджень виявлені сутнісні аспекти взаємодії споживчої кооперації з особистими господарствами населення:

1. Збутові кооперативи закупають у населення лише ту сільськогосподарську продукцію, яку в подальшому зможуть реалізувати кінцевому споживачеві за цінами, що відшкодовують витрати.

2. Рівень закупівельних цін часто диктується переробними підприємствами, які є монополістами на локальному ринку. Органи влади також чинять тиск на процес ціноутворення, намагаючись хоча б частково регулювати ціни на споживчому ринку, щоб продукти харчування були доступними для малозабезпечених верств населення. Однак низька закупівельна ціна не забезпечує зниження роздрібних цін на продовольчі товари, а закупівля сільськогосподарської продукції часто є нерентабельними для споживчої кооперації. Частка вартості сировини у структурі роздрібних цін на борошно пшеничне вищого гатунку становить 34,4%, витрати на виробництво — 10%, а оборот сфери обігу — 47,7%. Ще більш складна ситуація з ціноутворенням і розподілом доходу при виробництві та продажу олії соняшникової: вартість сировини становить 28,4%, а оборот сфери обігу — 53,6%.

3. Закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію та система розрахунків за здану продукцію не вигідні для населення, тому в ОСГ скорочується виробництво продукції, зменшується поголів'я великої рогатої худоби.

4. У зв'язку з нестабільністю економічної ситуації на ринку продовольства і сільськогосподарської сировини закупівлі продукції у населення не можуть розвиватися за договорами з ОСГ на тривалу перспективу.

5. Для споживчої кооперації у багатьох випадках більш вигідними є закупівлі сільськогосподарської продукції, переважно плодів і ягід, не у населення, а у фермерів, великих сільськогосподарських підприємств, оптових організацій, а також на сільськогосподарських ринках.

6. Взаємодія заготівельних кооперативів із переробними підприємствами, а також з підприємствами роздрібною, оптовою торгівлі та громадського харчування на довготривалій договірній основі також відчутно впливає на розвиток заготівельної діяльності.

7. Податковий тиск, зокрема справляння ПДВ з вартості заготовленої сільськогосподарської продукції через мережу заготівельних пунктів сільської споживчої кооперації, та відсутність пільгових відсотків на банківські кредити унеможливають здійснення основної діяльності установ споживчої кооперації.

На сьогодні потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні залишається нереалізованим. Розвиток добровільних селянських кооперативів передбачає вдосконалення переробної та обслуговуючої сфери, торгівлі, чим сприяє зростанню рівня зайнятості сільського населення, покращення соціального клімату. Однак, незважаючи на очевидні переваги організації добровільних селянських кооперативів, більшість жителів села ще не готові до об'єднання: лише 6,4% селян погодилися б об'єднатися у кооператив із 10—20 надійних господарів, 34,1% респондентів відмовилися б, решта — вагалася з відповіддю. Ще менша кількість жителів села (4,0%) змогли б самостійно організувати такий кооператив, а довірили б його створення фахівцю, наприклад, випускникові аграрного університету, 20,4% опитаних. Цілями об'єднання декількох селянських господарств, на думку учасників анкетного опитування, можуть бути взаємна підтримка односельців у складні моменти (про це свідчать відповіді 29,1% респондентів), взаємна допомога у виробництві сільгосппродукції (13,7%), реалізація виробленої продукції (7,0%), закупівля кормів, насіння, добрив (5,4%). Третина опитаних (31,1%) стверджують, що в їхньому селі є надійні господарі, з якими можна було б об'єднатися у кооператив, що свідчить про досить розвинену соціальну мережу.

Всупереч деякій пасивності та невизначеності респондентів у судженнях про можливість створення добровільних селянських кооперативів жителі села (понад 50%) в ході опитування досить охоче висловлювали ідеї з приводу того, яку продукцію вигідніше виробляти і реалізовувати, об'єднавши зусилля кількох господарів у їхньому селі. Це така продукція як м'ясо (24,1%), молоко та молочні продукти (16,4%), м'ясо птиці (12,0%), зелень із теплиць (11,7%), зернові (10,7%), яйця (8,4%), квіти (7,0%) [3, с. 35].

Дослідження порядку функціонування постачальницько-збутових сільськогосподарських споживчих кооперативів виявило ряд недоліків у системі економічних відносин між кооперативами та їх членами: не обумовлюються зобов'язання членів щодо участі в діяльності кооперативу; при визначенні розміру обов'язкового пайового внеску і кооперативних виплат у розрахунок не береться обсяг участі членів у постачальницьких і збутових операціях кооперативу; обрана форма взаєморозрахунків припускає перехід права власності на постачальні засоби виробництва і продукцію, що реалізовується; при розрахунках із членами кооперативу не враховуються терміни подачі заявок на надання послуг і територіальна віддаленість господарств. Наявність перелічених порушень зумовлена відсутністю конкретних механізмів реалізації положень статутів у досліджуваних кооперативах.

На противагу посередницьким структурам, формуючи свою діяльність, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив має надати комплексний спектр послуг. Так, діяльність молочних кооперативів (заготів-

ля молока) повинна передбачити не тільки набір молока і його попередню обробку, а й налагодження роботи пункту штучного осіменіння великої рогатої худоби, наданні послуг із заготівлі кормів, у тому числі комбікормів, окультурення й професійний догляд сусільних пасовищ, пропонування ветеринарних послуг тощо.

Основні проблеми функціонування і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зводяться до наступного. По-перше, це низький рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

По-друге, подвійне оподаткування обслуговуючих кооперативів. Відповідно до ст. 2 Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" обслуговуючі кооперативи не ставлять за мету отримання прибутку, а отже, мають бути визнані як неприбуткові організації і звільнені від оподаткування доходу. Натомість у Податковому кодексі України (ст. 157) обслуговуючий кооператив не внесено до переліку неприбуткових установ та організацій, тому він оподатковується на загальних підставах.

По-третє, низький рівень професійних знань управлінського персоналу обслуговуючого кооперативу щодо цілей і мети створення, особливостей оподаткування та господарської діяльності об'єднання, шляхів подальшого розвитку кооперативу через відсутність спеціалізованої підготовки фахівців у цій сфері в системі вищої освіти.

Відродження кооперативного руху на селі дозволить використовувати переваги великого товарного виробництва і враховувати інтереси сільських товаровиробників, сприяючи відродженню статусу селянина як господаря виробництва, реального власника засобів виробництва і виробленої ним продукції. Із цієї метою необхідно здійснити наступне:

- розробити державну цільову програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні, в якій передбачити: державну підтримку членам сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу на етапах створення та становлення, а також при просуванні сільськогосподарської продукції на ринок; заходи щодо поліпшення матеріально-технічної бази обслуговуючих кооперативів; надання пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників, під солідарну відповідальність членів кооперативу;

- закріпити, у першу чергу на рівні податкового законодавства, правовий режим визнання обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій з метою уникнення подвійного оподаткування членів кооперативу та послуг, які він надає. З цієї метою необхідно внести зміни до ст. 157 Податкового кодексу України "Оподаткування неприбуткових установ та організацій", відповідно до яких включити обслуговуючий сільськогосподарський кооператив до переліку неприбуткових установ та організацій;

- ввести обслуговуючі кооперативи до переліку позичальників, яким надається компенсація по кредитах і позиках за програмами фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів і компенсації лізингових платежів;

- розробити інформаційно-просвітницький Інтернет-ресурс, який містив би нормативно-правову базу щодо створення та регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів, навчально-практичні матеріали, збірники та посібники з розвитку кооперативного руху на селі, інформаційні матеріали про вітчизняний та світовий досвід сільськогосподарської кооперації;

- запровадити на постійній основі тренінги, семінари й курси для керівників і працівників сільськогос-

подарських підприємств, фермерів, селян з метою підвищення кваліфікаційних знань про сільськогосподарську кооперацію, зміни нормативно-правового поля, що регулює їхню діяльність, особливості ведення бухгалтерського обліку та оподаткування членів кооперативу, механізми державної підтримки їх розвитку;

— здійснити законодавче регламентування організації та порядку діяльності створюваних сільськогосподарськими кооперативами підприємств з переробки їх продукції, де члени кооперативу є його засновниками та постачальниками сировини, а виробничий процес забезпечуватиметься найманими працівниками. При цьому одержаний прибуток розподілятиметься між членами кооперативу відповідно до обсягів продукції, поставленої підприємству кожним із них.

Аграрній біржі передбачити можливість акредитації сільськогосподарських кооперативів за спрощеною системою та надання каникул зі сплати біржового збору на період до 12 місяців, що дозволить кооперативам одержати стабільний канал реалізації продукції за ринковими цінами та зарекомендувати себе на біржі як надійного постачальника продукції високої якості; запровадити на законодавчому рівні надійні механізми захисту вкладів членів кредитних спілок, підвищити якість державного регулювання їхньої діяльності.

Розглянемо більш детально підходи до створення спеціалізованих кооперативів, зокрема збутових, на основі: об'єднання сільськогосподарських підприємств; селянських і фермерських господарств; виробничих сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, фермерських господарств і особистих господарств населення.

Оскільки окремі виробничі кооперативи часто не мають достатніх можливостей, щоб самостійно активно діяти на ринку, обгрунтованим є висновок про необхідність створення спеціалізованого збутового кооперативу для безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції. Такий варіант дозволяє об'єднувати сільськогосподарських виробників різних типів, у тому числі фермерські й особисті селянські господарства. Основними особливостями таких об'єднань є: юридично самостійні організації на виробничому рівні (сільськогосподарські кооперативи і т.д.) та у сферах постачання, переробки, збуту (спеціалізовані кооперативи); незалежна управлінська й організаційна структура в усіх сферах, включаючи фінансування й інвестування, та відповідно незалежне управління зі спільною координацією дій; тісне економічне співробітництво між окремими елементами системи.

Щодо переваг і недоліків системи можна виділити такі: висока пристосованість до ринкових умов і здатність гнучко реагувати на їх зміни; однорідна структура членів кооперативу; ефективний менеджмент окремих напрямів; поділ праці і спеціалізація в різних сферах діяльності кооперативного об'єднання; серед друзь: висока потреба в інвестиційних ресурсах; складна управлінська й організаційна структура; необхідність координації спільної діяльності та управління на всіх рівнях; "багатократне членство" організацій-виробників у суміжних кооперативах різних типів; відсутність головної організації на регіональному рівні.

З метою забезпечення ефективного функціонування виробничих та обслуговуючих кооперативів важливо забезпечити об'єднання первинних організацій у регіональні та центральні кооперативи на державному рівні. Центральні кооперативи й регіональні союзи можуть узяти на себе виконання функцій постачання, переробки, збуту, фінансування, а також лобювання інтересів своїх членів у різних сферах.

Необхідність розвитку маркетингових кооперативів для координації й активізації збутової діяльності сільськогосподарських товаровиробників зумовлюється також їхнім впливом на посилення економічного,

інформаційного, маркетингового та інших складових потенціалу кожного суб'єкта господарювання, що сприяє виникненню синергетичного ефекту в збутовій діяльності учасників. Однак при цьому постає необхідність регулювання відносин між учасниками кооперативу й іншими суб'єктами ринку, що можна забезпечити через створення спеціалізованих спілок і асоціацій.

Відомо, що основною метою союзів (асоціацій) кооперативів є захист в урядових та інших установах і відомствах, органах місцевого самоврядування, господарських і суспільних організаціях своїх прав — економічних, юридичних, соціальних, політичних, і загальних майнових інтересів; сприяння розробці й реалізації програм економічного та соціального розвитку, а також створення з боку держави економічно вигідних умов виробництва і збуту продукції.

ВИСНОВКИ

У країнах ЄС кооперативи формують горизонтальні зв'язки між фермерами (кооператив — добровільне об'єднання його членів із метою спільного продажу своєї продукції) і більш складні елементи — вертикальну інтеграцію (переробка сільськогосподарської продукції, оптова торгівля і т.д.).

Виділено такі види кооперативів: традиційні кооперативи; інноваційні форми класичних кооперативів і виробничих організацій: кооперативи, які орієнтуються на виробництво високоякісних продуктів харчування; які пропонують регіональні марки продуктів харчування; ті, що формують регіональну маркетингову систему; ті, що забезпечують прями відносини виробник-споживач; кооперативи, що розвивають непродуктові ринки: надання агроекологічних і сільських послуг; організація виробництва продукції непродуктового характеру.

Обгрунтовано ефективні моделі збутової кооперативу на основі об'єднання сільськогосподарських підприємств; селянських і фермерських господарств; виробничих сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, фермерських господарств і особистих господарств населення. Розвиток кооперативних засад доцільно здійснити в умовах вже існуючої виробничої структури, яку необхідно гнучко пристосувати під правові, економічні й суспільно-політичні норми, щоб забезпечити їх ефективну діяльність та можливість подальшого коригування її з урахуванням вимог ринку.

Література:

1. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 17 липня 1997 року № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 39. — С. 52.
2. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: словник-довідник / [авт.-уклад. Р. Я. Корінець]. — Львів: НВФ "Українські технології", 2010. — 160 с.
3. Свиноус І. В. Кооперування особистих селянських господарств в умовах перехідної економіки / І.В. Свиноус // Інноваційна економіка. — 2007. — № 1. — С. 34—37.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Agricultural Cooperation", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 39, p. 52.
2. Korinets', R. Ya. (2010), Sil's'kohospodars'ka obsluhovuiucha kooperatsiia [Agricultural service cooperatives], NVF Ukrain's'ki tekhnologii, Lviv, Ukraine.
3. Svinous, I. V. (2007), "Co-operation of private farms in a transitional economy", Kooperuvannia osobystykh selians'kykh gospodarstv v umovakh perekhidnoi ekonomiky, vol. 1, pp. 34—37.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2015 р.